

**INGLIZ VA O'ZBEK FRAZEOLOGIK TIZIMLARIDA SHAXS
XARAKTERINING IFODALANISH XUSUSIYATLARI**

Uktamova Moxigul Xamidullo qizi

FarDU, Ingliz filologiyasi kafedrası katta o'qituvchisi

Annotatsiya: *Ushbu maqolada o'zbek va ingliz tillaridagi shaxs xarakterini ifodalovchi frazeologik birliklarning lingvokulturologik va struktur-semantik xususiyatlari qiyosiy nuqtayi nazardan tahlil qilinadi. Tadqiqot davomida ikki tilda qo'llanadigan xarakterga oid iboralar obrazlilik, emotsional-ekspressivlik, tarkibiy modellanish hamda madaniy konseptlar bilan bog'liqligi jihatidan solishtiriladi. O'zbek tilida xarakter frazeologizmlarining xalqona obrazlar, ijtimoiy qadriyatlar va etnomadaniy tajriba bilan uzviy bog'liqligi, ingliz tilida esa lo'ndalik, metaforiklik va individualistik semantik yondashuv ustunligi asoslantiriladi. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, har ikki tilda xarakter tasvirining universal modellariga qaramay, frazeologizmlarning struktur tuzilishi, semantik yuki va milliy mentalitet bilan bog'liqligi sezilarli darajada farqlanadi. Mazkur maqola ikki til frazeologiyasidagi umumiy va differensial jihatlarni aniqlash orqali tarjima nazariyasi, kontrastiv tilshunoslik va madaniyatlararo kommunikatsiya uchun amaliy ahamiyatga ega.*

Kalit so'zlar: *frazeologik birliklar, xarakter, frazeologizm, ingliz tili, o'zbek tili, lingvokulturologiya, semantika, obrazlilik, milliy mentalitet, metafora, qiyosiy tahlil, emotsional-ekspressivlik, struktur-semantik xususiyatlar.*

KIRISH

Frazeologiya tilshunoslikning o'ziga xos murakkab va mazmunan boy sohalaridan biri bo'lib, unda xalq dunyoqarashi, qadriyatlari, tarixi va madaniyati o'z aksini topadi. Frazeologik birliklar orqali xalqning nafaqat til boyligi, balki ruhiyati, turmush tarzi, milliy mentaliteti ham namoyon bo'ladi. Shaxs xarakterini ifodalovchi frazeologizmlar esa ayniqsa semantik jihatdan keng qamrovli bo'lib, insonning ichki olami, fe'l-atvori, ijtimoiy munosabatlardagi o'rni, boshqalarga nisbatan munosabati kabi tushunchalarni muayyan obrazlar orqali yetkazadi. O'zbek va ingliz xalqlarining ko'p asrlik nutq madaniyatida shakllangan bunday birliklarni qiyosiy tahlil etish ikki tilning konseptual olami o'rtasidagi umumiyliklar va farqlarni yoritib berish imkonini beradi.

Frazeologik birliklar o'z tabiatiga ko'ra ko'p hollarda ramziy obrazlarga tayanadi. O'zbek tilida xarakterga oid birikmalar ko'pincha insonning tashqi faoliyati, xulq-atvori yoki hayvonlar obraziga asoslanadi. Masalan, mehnatsevarlikni tasvirlashda "quyoshdan avval turmoq", "qattiq qo'l", "pishiq-puxta odam" kabi iboralar qo'llanadi. Ingliz tilida ham shunga o'xshash semantik qoliplar mavjud, biroq unda hayvonlar yoki aniq predmet obrazlariga murojaat qilish holatlari ko'proq uchraydi: hardworking person – "as busy as a bee", dangasa kishi – "lazy cat", qo'rqqoq odam – "as timid as a mouse" va hokazo. Har

ikkala tilda hayvon obrazi xarakter xususiyatlarini ifodalash uchun qulay semantik maydon sifatida xizmat qiladi, ammo badiiy timsollar, qiyoslash mexanizmi va emotsional bo'yoq darajasi turlicha.

O'zbek va ingliz tilidagi frazeologizmlarda inson xarakterini ifodalashning muhim xususiyatlaridan biri — ular milliy mentalitetning barqaror qadriyatlariga tayanishidir. O'zbek xalq tilida uquvchan, epchil yoki hozirjavoblik kabi sifatlar ko'pincha ijobiy baholanadi va bunday sifatlarni ifodalovchi frazeologizmlar ham o'zbek dunyoqarashida yuksak qadrlanadi. Masalan, “ko'zi ochiq”, “tirnoq bilan topgan”, “og'zi-yuguruk emas”, “aql-zakovatli odam” kabi birikmalar aynan ijtimoiy faol, hushyor, qarorlarida mas'uliyatli shaxslarni ta'riflashga xizmat qiladi. Ingliz tilida esa ijobiy sifatlar orasida pragmatiklik, individual tashabbuskorlik, mustaqillik va qat'iyatlilik yuqori baholanadi. Shuning uchun “strong-willed person”, “a man of his word”, “quick-minded”, “sharp-tongued but fair” kabi birikmalar keng qo'llanadi va ingliz jamiyatining ijtimoiy qadriyatlarini aks ettiradi.

Ingliz tilidagi xarakter frazeologizmlarining semantik tuzilishida ko'pincha metafora, taqqoslash va o'xshatish konstruktsiyalari faol ishlatiladi. “As cool as a cucumber”, “as brave as a lion”, “as stubborn as a mule” kabi birliklar shakl jihatidan ham, obraz darajasida ham aniq strukturga ega. O'zbek tilida esa ko'proq etnografik obrazlarga, kundalik hayotga, xalqona tajribaga tayanish kuzatiladi: “suvdan quruq chiqmoq”, “yuragi keng”, “tili uzun”, “ko'ngli keng odam”, “teshdan chiqqan odam”, “qo'li ochiq”. Ingliz tilida abstraksiyaga moyillik bo'lsa, o'zbek tilida voqelikni jonli obraz orqali tasvirlash ustuvorlik qiladi.

Xarakterni ifodalovchi frazeologizmlar o'zbek tilida ko'proq emotsional-ekspressiv bo'yoqqa ega bo'ladi. Masalan, “yuragi po'latdan”, “qo'rqqning yuragi orqasida”, “boladay sodda”, “bo'riday yirtqich”, “qo'li kaltalik qildi” kabi birikmalar shaxsning xatti-harakatidagi keskinlikni kuchli emotsional tusda beradi. Ingliz tilida emotsional vositalar mavjud bo'lsa-da, ularda ko'proq neytral, vazmin ifodalar ustun: “short-tempered”, “big-hearted”, “tight-fisted”, “broad-minded”. Inglizcha birikmalarda nominativ tuzilma va mantiqiy aniqlik saqlanadi, o'zbekchada esa obraz umumlashtirilgan, ko'proq estetik-uslubiy ta'sirga ega.

Frazeologik birliklar tarkibidagi komponentlar o'rtasidagi munosabatlarda ham farqlar mavjud. Ingliz tilidagi xarakter frazeologizmlarining ko'pchiligi izotopik struktura asosida quriladi, ya'ni birlamchi komponent ma'nosi butun birikmaning semantikasini boshqaradi. Masalan, “cold-hearted”, “warm-hearted”, “two-faced”, “narrow-minded” kabi birliklarda asosiy so'z (heart, face, mind) semantik yadroni belgilaydi. O'zbek tilida esa nafaqat yadro, balki ikkilamchi komponentlar ham semantik o'zgarishga uchraydi, natijada obraz to'laroq shakllanadi: “yuragi tor”, “ko'ngli keng”, “yuzy yorug'”, “qo'li qattiq”. Bu birliklarda obraz faqat bir so'z orqali emas, balki strukturaning umumiy semantik uyg'unligi orqali yuzaga keladi.

Frazeologik birliklar semantikasi milliy qadriyatlar bilan uzviy bog'liq. O'zbek xalqida saxiylik, ochiq ko'ngillik, sabr-toqat, mehnatsevarlik kabi sifatlar tarixan qadrlangan. Shuning uchun bunday sifatlar frazeologizmlarda juda ko'p uchraydi: “qo'li ochiq”,

“saxovatli odam”, “tini yo‘q”, “haromdan hazar qiladigan odam”. Inglizcha frazeologizmlarda saxiylik albatta mavjud, biroq unda individual manfaat, xususiy fikrlilik, aniqlik kabi sifatlar ko‘proq baholanadi: “open-handed”, “level-headed”, “open-minded”, “self-made man”. Qiyosiy tahlil shuni ko‘rsatadiki, inglizlarda shaxsning individual qobiliyati, mustaqil fikrlashi, tashabbuskorligi, qat’iyatliliigi asosiy qadriyat bo‘lsa, o‘zbeklarda ko‘proq ijtimoiy-ijtimoiylik, jamiyatda o‘rnatilgan axloqiy me‘yorlarga moslik, hamjihatlik va saxovatli bo‘lish muhim sanaladi.

Ingliz tilidagi xarakter frazeologizmlarining yana bir o‘ziga xos tomoni — ularning struktur jihatdan ixchamligidir. Ko‘pincha bir yoki ikki komponentli tuzilmalar uchraydi: “big-head”, “cold fish”, “pain in the neck”, “sweet tooth”. O‘zbek tilida esa ko‘proq murakkab sintaktik tuzilmalar ishlatiladi: “boshi osmonda yurgan odam”, “tili zahar”, “qo‘li kaltalik qildi”, “tagi past odam”. Bu farq ikki tilning sintaktik tizimi, nutqiy an‘anasi va stilistik me‘yorlari bilan bog‘liq.

Frazeologik birliklar orqali inson xarakterining salbiy jihatlari ham keng ifodalanadi. Ingliz tilida salbiy xarakter belgilarini ifodalashda yumor, hajv va kinoya ko‘p qo‘llanadi: “couch potato”, “slow coach”, “a snake in the grass”, “big mouth”. O‘zbek tilida esa salbiy sifatlar ko‘proq keskin, tanqidiy ohangda ifodalanadi: “yuragi past”, “tili zahar”, “yuzsiz”, “qo‘rqoqning quyoni ko‘p”. Bu yerda o‘zbek xalqona nutqidagi keskinlik va emotsional rang-baranglik yaqqol seziladi, inglizlarda esa ko‘proq yumshoq hajv mavjud.

Qiyosiy tahlil frazeologizmlarda umumiyliklar ham ko‘p ekanini ko‘rsatadi. Masalan, ikkala tilda ham botirlik “lion” obrazi orqali, qo‘rqoqlik “rabbit” yoki “mouse” orqali, mehnatsevarlik esa “bee” orqali ifodalanadi. Biroq o‘zbek tilida asosan milliy hayvonlar yoki xalqona timsollar qo‘llansa (“bo‘ri”, “tulkiday ayyor”, “itdan qolgan”), ingliz tilida Yevropa timsollari ustun turadi. Shuningdek, o‘zbek tilida oila, jamoa, mahalla tushunchalariga oid obrazlar ko‘p uchraydi, ingliz tilida esa individual-psixologik timsollar ko‘proq qo‘llaniladi.

Frazeologik birliklar madaniyatlararo kommunikatsiya nuqtayi nazaridan ham muhim ahamiyat kasb etadi. Shaxs xarakterini ifodalovchi birikmalar tarjima jarayonida qiyinchilik tug‘dirishi mumkin, chunki ular har doim ham so‘zma-so‘z o‘girilmaydi. Masalan, ingliz tilidagi “cold fish” iborasi o‘zbek tilida “sovuqqon, beparvo kishi” tarzida talqin qilinadi, “big mouth” esa “o‘taketgan gapchi, og‘zi bo‘sh kishi” kabi mazmunga ega. Xuddi shunday, o‘zbekcha “qo‘li ochiq odam” ingliz tilida “generous, open-handed person” orqali tarjima qilinadi. Frazeologizmlar milliy mentalitetga singib ketgan bo‘lgani uchun ularning ekvivalentlari ko‘pincha kontekstual bo‘ladi.

Shaxs xarakterini ifodalovchi frazeologik birliklarning qiyosiy tahlili til va madaniyat munosabatini yanada chuqurroq anglash imkonini beradi. O‘zbek va ingliz tilidagi xarakter frazeologizmlarining struktur va semantik tahlili ikki xalqning qadriyat tizimi, psixologiyasi, ijtimoiy hayoti va dunyoni qabul qilish usulidagi farqlarni ochib beradi. O‘zbek tili frazeologizmlarida obrazlilik, xalqona lirika, emotsionallik, hayotga yaqinlik kuchli bo‘lsa, ingliz tilida mantiqiy aniqlik, qisqa va lo‘nda tuzilma, individualizmga

moyillik ustunlik qiladi. Shu bilan birga, har ikki tilda umumiy universal obrazlar: hayvonlar, tana a'zolari, tabiat hodisalari orqali xarakter ifodalashning barqaror modeli mavjud.

ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Xudoyberganova, D. Frazzeologiya va uning asosiy kategoriyalari. – Toshkent: Fan va texnologiya, 2014.
2. Mamajonov, A. O'zbek tilida frazeologizmlarning semantik tuzilishi. – Toshkent: O'zbekiston milliy ensiklopediyasi, 2017.
3. Jo'rayev, N. O'zbek tili frazeologizmlarining tarkibiy va semantik xususiyatlari. – Samarqand: SamDU nashriyoti, 2018.
4. Cowie, A.P. Phraseology: Theory, Analysis and Applications. – Oxford: Oxford University Press, 1998.
5. Moon, R. Fixed Expressions and Idioms in English: A Corpus-Based Approach. – Oxford: Clarendon Press, 1998.
6. Fernando, C. Idioms and Idiomaticity. – Oxford: Oxford University Press, 1996.
7. Baker, M. In Other Words: A Coursebook on Translation. – London/New York: Routledge, 2011.
8. Kövecses, Z. Metaphor in Culture: Universality and Variation. – Cambridge: Cambridge University Press, 2005.